

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Павлодарского государственного университета имени С. Торайгырова

ПМУ ХАБАРШЫСЫ

Педагогикалық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК ПГУ

Педагогическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 1811-1831

№ 4 (2019)

Павлодар

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

Павлодарского государственного университета имени С. Торайгырова

Педагогическая серия

выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВОо постановке на учет, переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ 17021-Ж

выдано

Министерством информации и коммуникаций
Республики Казахстан**Тематическая направленность**публикация материалов в области педагогики,
психологии и методики преподавания

Подписной индекс – 76137

Бас редакторы – главный редактор

Бегентаев М. М.

д.э.н., профессор

Заместитель главного редактора

Пфейфер Н. Э., *д.п.н., профессор*

Ответственный секретарь

Тайболатов Қ. М., *магистр***Редакция алқасы – Редакционная коллегия**

Абибуллаева А.,	<i>д.п.н., профессор</i>
Бурдина Е. И.,	<i>д.п.н., профессор</i>
Жумагаева Е.,	<i>д.п.н., профессор</i>
Калдыбаева А. Т.,	<i>д.п.н., профессор (Кыргызстан)</i>
Снопкова Е. И.,	<i>к.п.н., профессор (Белоруссия)</i>
Тулекова Г. М.,	<i>доктор PhD, ассоц. профессор (доцент)</i>
Донцов А. С.,	<i>доктор PhD</i>
Шокубаева З. Ж.,	<i>технический редактор</i>

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник ПГУ» обязательна

МАЗМҰНЫ

Абсатова М. А., Айтуарова А. М., Абдрахманова Р. Б. Өзін-өзі ұйымдастыру студенттердің оқырмандық мәдениетін дамытудың шарты ретінде.....	15
Адилова В. Х. Интегралды және тұтастық көзқарас зияткерлік жұмыс мәдениетін қалыптастыру үшін негіз ретінде	22
Аймолда А. Е., Темербаева Ж. А. Қайта құрылатын қазақстандық қоғамдағы азаматтық бірегейліктің қалыптасуы.....	29
Аипова А. К., Огузбаев А. Е., Пфейфер Н. Э. Шет тілдерін оқытудағы психологияны дамытудағы теориялық-әдістемелік болжамдары	34
Алшынбекова Г. Қ., Кударина А. С., Дузбаева К. Д. Мектепте оқуға бейімделу кезеңінде мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту үшін педагогикалық жағдай жасау.....	47
Аубакирова С. Д., Пфейфер Н. Э. Мүгедектікті түсінудің теориялық тәсілдері	54
Аширбаева Н. Н., Қуанжанова Қ. Т. Мемлекеттік қызметшілердің психологиялық денсаулығы	61
Әсетқызы М. ХІХ ғасырдың аяғы – ХХ ғасырдағы қазақ музыкасының дамуы.....	68
Бейсекова А. А., Шоқыбаев Ж. Ә. Бейорганикалық химия курсына төңкерілген сынып оқыту технологиясын пайдалану	73
Бейсенова А. С., Булекбаева С. Е. Цифрлық ой кемдігі – ХХІ ғасырдың жаңа ауруы.....	81
Буркитбаева М. А., Исеева Ж. И. Жоғары сынып оқушыларына эссе жазуды үйретудегі психологиялық ерекшеліктер.....	87
Головачёва В. Н., Вафин А. С. Кәсіпорында білікті мамандардың біліктілігін арттыру және білімдерін бақылауға арналған SMART-технологияны пайдалану ерекшеліктері	95
Досжан Г. А., Усипашим С. Б. Электрондық оқыту технологиясы: қазіргі заманғы технологияларды қолдану арқылы студенттердің бағалауы	103

Дроботун Б. Н. Абстракция принципінің педагогикалық бейнелеуінің сұрағына (I).....	113
Дроботун Б. Н. Абстракция принципінің педагогикалық бейнелеуінің сұрағына (II).....	126
Дуйсенова А., Кожаканова М. Т. Ақпаратты визуализациялау мақсатында сабақта скрайб-презентацияны қолданудың тиімділігі.....	141
Елмұратова Б. Ж., Ельников П. С. Мультимедиялық презентациялар: ақпаратты тиімді ұсыну үшін негізгі өлшемдер мен ұсыныстар.....	147
Ерофеева Р. Ж., Пфейфер Н. Э. Оқушылардың гендерлік ерекшеліктерін ескере отырып, дене шынықтыру сабақтарын ұйымдастыру.....	155
Жеңісбекова Н., Кожаканова М. Т. Оқу үрдісінде интегративті әдісті қолданудың тиімділігі.....	162
Жетписбаева Б. А., Есказинова Ж. А., Серикпаева Р. К. Қазақстандағы репатриант-студенттер үшін ағылшын тілін оқу кезінде кәсіби концепттерді қолдану.....	167
Ибраева А. Р., Сатынская А. К. Дескрипторлардың сабақ барысындағы рөлі.....	174
Игликов С. Т. Бұқаралық ақпарат құралдары аймағының тәрбиелік әлеуеті.....	185
Идрисова Д. Т., Ибадуллаева С. Ж., Андреева Н. Д., Шорабаев Е. Ж. «Микробиология және вирусология» курсында студенттердің оқу-ғылыми-зерттеу жұмысын ұйымдастыру.....	192
Каббасова А. Т. Болашақ мұғалімдерді дайындау барысында шетел тілін оқытудың тиімділік мәселелері.....	201
Калманова Д. М., Мендалиева Ш. О. МООС – өз бетімен білім алуды қарқындату.....	211
Каратаева Т. О., Анесова А. Ж. Жаңартылған білім беру жүйесі жағдайында бастауыш сынып оқушының интеллектуалды-шығармашылық әлеуетінің дамуы.....	220

Касенов Х. Н. Педагогтің этикалық-деонтологиялық дайындығының негізгі аспектілері және оны қалыптастыру.....	227
Куватов А. Ж. Болашақ педагог-психолог мамандардың дайындығындағы қабілеттер мен әлеуеттің орны.....	236
Кусаинова У. Б., Сарсенбаева Ж., Сералиева А. А. Қазіргі заманғы оқытушы: студенттерге көзқарас және жоғарғы оқу орындарында оқыту әдістемесі.....	242
Куткельдиева Э. О., Қозыбай А. Қ. Жоғары оқу орындарында физика пәнін оқытудың инновациялық технологиялары.....	250
Маретбаева М. А., Алпысбаева А. К. Білім алушылардың коммуникативтік қабілеттерін дамыту.....	258
Матаев Б. А., Тулекова Г. М. «Мен» концепция психологиядағы зерттеу пәні ретінде.....	264
Мусатаева И. С., Жамбулатова Ә. Ж. Оқушылардың зерттеу қызметін дамыту – білім реформаларының өзекті міндеті.....	275
Мухаметжанова А. О., Кошқумбаев К. Т., Ксембаева С. К. Болашақ мұғалімдерін педагогикалық инновацияны пайдалануға даярлау әдістемесі.....	283
Мухтар Е., Аспанова Г. Р. Бастауыш сыныпта оқытуды ұйымдастырудың тиімді формалары ретінде жаратылыстану пәні бойынша стандарттан тыс сабақтар.....	292
Мухтарханова А. М. Жоғары оқу орындарында ағылшын тілін оқытуда студенттердің сөйлеу шеберліктерін арттыру жолдары.....	299
Нурмагамбетова Б. А., Шавалиева З. Ш., Тулекова Г. М. Педагогикалық қолдау – еркіндік педагогикасы.....	309
Нурумжанова К. А., Кисабеков А. А. Когнитивті перцепция бойынша колледжде оптикалық диапазондағы электромагниттік толқындар тақырыпты оқыту тәжірибесін құрастыру.....	315
Оразбаева К. О., Бегімбай Т. Б. Болашақ мұғалімдердің жаһандық кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың мәселелері.....	325

technologies. Creating a learning process based on new methods and technologies increase creativity and cognitive abilities of students.

The article looks at the application of effective techniques and teaching methods in the development of students' communication skills. It also discusses the effective application of methods and techniques during lessons, increases interest of students to the subject, their ability to learn the language, and self-esteem.

FTAMP 15.21.51

Б. А. Матаев¹, Г. М. Тулекова²

¹психология магистрі, 6D010300 «Педагогика және психология» мамандығының PhD докторанты, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы
²Доктор PhD, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы
e-mail: ¹mataev_berik@mail.ru

«МЕН» КОНЦЕПЦИЯ ПСИХОЛОГИЯДАҒЫ ЗЕРТТЕУ ПӘНІ РЕТІНДЕ

Психологиялық ғылымдағы «Мен» концепцияны зерттеудің теориялық және әдіснамалық аспектілеріне талдау жасалды. «Мен» концепция ұғымымен қатар қолданылатын өзін-өзі тану, өзіндік сана, өзін-өзі бағалау түсініктерін анықтаудың әртүрлі тәсілдеріне және психологиялық теориялар мен тұрғыларға шолу жасала «Мен» концепцияның тұлға дамуындағы ролі айқындалды.

Сондай-ақ, мақалада отандық, ресейлік және алыс шетелдік зерттеушілердің «Мен» концепциясына теориялық шолуы барысында анықталған сипаттамалары мен зерттеулерінің ерекшеліктері қарастырылады. Тұлғаның даму ерекшеліктері мен оның қоғамдағы қалыптасуы туралы сөз қозғалып, «Мен» концепцияның құрылымы ашып көрсетіледі.

Кілтті сөздер: «Мен» концепция, өзіндік сана, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі тану, өзіне қатынас, эго-бірегейлік, «Мен» жүйе.

КІРІСПЕ

Ғылыми әдебиеттерде «Мен» концепция ұғымы тұлғаның психикалық және психологиялық құрылымдары мен процестерін сипаттау және зерттеу

қажеттілігімен пайда болды. Ол «Мен», өзіндік сана, өзін-өзі тану, өзін-өзі бағалау, өзі туралы көзқарас және басқа да ұғымдармен кейде бірге қолданылады.

«Мен» концепция ұғымының мазмұны мен мәселесі қазіргі уақытқа дейін аз зерттелген және пікірталаста. Бұл феноменді зерттеуге «Мен», өзіндік сана, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі тану және т.с.с. мәселелерді баяндаған, оны әртүрлі көзқарастар мен тұғырлар арқылы зерттеген көптеген ғалымдар үлесін қосты.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

«Мен» мәселесін алғашқы зерттеуші және негізін қалаушы У. Джеймс деп санауға болады. Жаһандық тұлғалық «Мен»-ді, ол екі жақты білім ретінде қарастырып, «Мен» саналы және «Мен» объект бірігеді. Бұл бір тұтастықтың екі жағы және әрдайым бір уақытта байқалады. Олардың бірі таза тәжірибе, ал екіншісі – осы тәжірибенің мазмұны» – дейді [1].

Мәселен, XX ғасырдың басында «Мен» әлеуметтану аясында Ч. Х. Кули [2] және Дж. Г. Мид [3] зерттеді. Авторлар «айналы мен» теориясын дамытып, онда қоғам «Мен» дамуын және «Мен» мазмұнын да айқындайды деген пікірді ұстанады. «Мен» дамуы сенсорлық сигналдардың екі түрі негізінде жүреді: тікелей қабылдау және адам өзін сәйкестендіретін адамдардың дәйекті реакциялары. Бұл ретте «Мен» орталық функциясы ол топ мүшесі болып табылатын индивид мәртебесінен шығатын қоғамдағы генерализацияланған ұстаным ретіндегі бірегейлік болып табылады.

Психоаналитикалық мектепте, атап айтқанда З. Фрейд «Мен» дене уайымымен тығыз бірлікте қарап, адамның психикалық дамуында басқа адамдармен қарым-қатынас және әлеуметтік байланыстардың маңыздылығын көрсетеді, сонымен бірге барлық психикалық актілерді дененің биологиялық табиғатынан шығарады [4].

Классикалық психоанализдің ізбасарлары Э. Эриксонның психоәлеуметтік концепциясында, Г. Салливанның тұлғааралық қатынастар мектебінде, Х. Кохуттың жеке «Мен» теориясында биологиялық рөлінің қоғамға әсерін зерттеуге арналған «Мен» концепциясының проблемасын ашудағы екінің екінін ығыстырды. Осы «Мен» концепцияларындағы адамның әртүрлі жазықтықтағы биологиялық тіршілік пен қоғамның өзара іс-қимылын талдау шеңберінде қарастырылады. Нәтижесінде «Мен» туралы түсініктердің эволюциялық, динамикалық және құрылымдық теориялары қалыптасты.

К. Хорни концепциясында «өзекті», немесе эмпирикалық «Мен» – идеалданған «Меннен», бір жағынан, және нақты «Мен» – екінші жағынан бөлінеді. Өзекті «Менді» К. Хорни сол уақытта адам (дене, жан) болып табылатын және қамтитын ұғым ретінде анықтады. Идеалданған «Менді» «иррационалдық қиял» арқылы сипаттайды. Жеке өсу және өзін-өзі жүзеге

асыру, невроздан толық сәйкестендіру және еркіндік бағытында әрекет ететін бастапқы күшті, К. Хорни нақты «Мен» деп атады, ал идеалданған «Менді» қарсы және оған жету мүмкін емес, – делі [5].

Дж. Лихтенберг «Менді» төрт сатылы өздік «Меннің» даму сызбасы ретінде қарайды. Бірінші элемент – өзін-өзі дифференциациялау деңгейіне дейін дамыту (алғашқы тәжірибені қалыптастыру), екінші элемент өзі туралы көзқарастың реттелген топтарының бірігуімен, үшіншісі - өзі туралы барлық дене түсініктерінің «Мені» байланысқан және аса үлкен «Мен» бейнелерінің бірігуімен, төртіншісі - психикалық өмірде байланысты «Мен» ретке келтірумен және оның эго-ға ықпалымен ұсынылған [6].

Дж. Марсиа «Мен» бірегейлігін қалыптастыру барысында индивидтің өзін-өзі тану дәрежесіне байланысты анықталатын оның төрт мәртебесі бөлінетінін нақтылады:

- қол жеткізілген сәйкестілік (өзін іздеу және зерделеуден кейін белгіленген);
- сәйкестендіру мораторийі (ұқсас дағдарыс кезеңінде);
- төленбеген сәйкестік (өзін-өзі тану процесінсіз басқалардың ұқсастығын қабылдау);
- диффузды сәйкестік (біреу алдындағы қандай да бір ұқсастықтан немесе міндеттемелерден айырылған) [7].

Классикалық психоанализде сана мен өзіндік сана бір жазықтықта болатын және бейсаналық тартымдылық пен импульстердің әсерін сезінетін құбылыс ретінде қарастырылады. Өзіндік сана бір жағынан, танылмайтын жыныстық тартылымдардың үздіксіз қысымымен және екінші жағынан, шындық талаптарының қысымында болады. Өзіндік сана психологиялық қорғаудың ерекше механизмдерінің (ығыстыру, проекция, сублимация және т.б.) көмегімен өз қызметін сақтай отырып, осы екі жазықтықтың арасында «буфер» болып табылады. Психодинамикалық тәсіл шеңберінде тұлғаның «Мен» құрылымдық түсініктері ашылады, бұлар «Мен» конструктор, «Мен» объект, «Мен» шын мәнінде, «Мен» құрылымындағы тұлғааралық жанжалдың мазмұны сипатталады. «Мен» туралы қазіргі заманғы ұғымдардың маңызды элементтерін құрайтын психологиялық қорғау механизмдерінің жіктелуі баяндалады. Алайда психодинамикалық тәсіл субъектінің барлық мәндерінің динамикасын және құрылымын ашпайды, оларды қайта құруға жанама қатысатын тетіктер ғана сипатталады.

Когнитивті психология аясында «Мен» тұлғаның өзін-өзі тануын сипаттайтын үдерістерге («Мен» үдерістері) жатады. «Мен» концепциясының тұтастығы бұл ретте теріске шығарылады, өйткені тұлға көптеген «Мен» концепциялары мен өзін-өзі бақылау процестеріне ие және жағдайға қатысты

уақыттың әр сәтінде өзгеруі мүмкін деп саналады. «Мен» құрылымында осы бағыттың өкілдері, атап айтқанда Х. Маркус, «Мен» сызбалар – когнитивті құрылымдар, өткен тәжірибе негізінде құрылып, «Мен» байланысты ақпаратты қайта өңдеу процесін бағыттайтын және реттейтін өзіне қатысты жалпыламаға бөлінеді [5].

Психологиядағы гуманистік бағыт өкілдері «Мен» бейнесін өзін-өзі қабылдау жүйесі ретінде қарастырады және өзі туралы түсініктердің дамуын индивидтің тікелей тәжірибесімен байланыстырады. Бұл ретте ағзаның тұтастығы, ішкі қызмет етудің өзара байланысы және қызметтің бірыңғай өрісі шеңберінде ортамен өзара іс-қимыл туралы тезис ұсынылады. Бұл тәсілдің ерекше сипаттамасы ретінде адам тәжірибесінің даралылығы туралы ережелерді әзірлеуді және оның өзін-өзі белсендіруге ұмтылысын атауға болады. Гуманистік психологияда алғаш рет «Мен» концепция (Self conception) ұғымы енгізілді және оның «Мен» бейнелерінің модальдылығы анықталды. «Мен» концепция ұғымы: «Мен» субъект және «Мен» объект қасиеттерінің көріністерінен, сондай-ақ осы қасиеттердің басқа адамдарға қатынасын қабылдаудан тұратын құрастырылған бейне ретінде қарастырылады. К. Роджерс бойынша «Мен» концепциясының функциялары мінез-құлықты бақылау мен түсіндіру, оның адамға өз белсенділігін таңдауына әсері болып табылады және бұл позитивті немесе жағымсыз «Мен» концепциясының даму ерекшеліктерін тудыруы мүмкін. Психологиялық дезадаптация «Мен» бейнесі мен нақты тәжірибе арасындағы келіспеушілік салдарынан болуы мүмкін. Мұндай жағдайда психологиялық қорғау механизмдері тікелей тәжірибе мен өзі туралы түсінік арасындағы диссонансты жеңу үшін қолданылады. Жалпы индивидтің мінез-құлқы К. Роджерспен «Мен» келісімділігіне қол жеткізу әрекеті ретінде, ал оның дамуы когнитивті өзін – өзі бағалау нәтижесінде өзіндік сана аймақтарын кеңейту процесі ретінде түсіндіріледі. Адамның мінез-құлқы, өзін-өзі қабылдау сипаты мен «Мен» концепциясының әр түрлі компоненттерінің арасындағы байланысты дәл гуманистік тұғыр айқындады [8].

«Мен» зерттеулерімен тәжірибе жүйесі ретінде Дж. Келлидің тұлғалық конструкт теориясы байланысты, мұнда адам ойлап тапқан шындықты түсіндірудің тәсілі ретінде тәжірибе бірлігі ретінде конструктың түсінігімен әрекет етеді. Адам тәжірибесі осылайша жеке конструкторлар жүйесі негізінде қалыптасады. Нақты мағынада жеке конструкторлар деп субъект өзін және басқа адамдарды санаттау үшін пайдаланатын бинарлық оппозициялар жүйесі түсініледі. Мұндай қарама-қайшылықтардың мазмұны тіл нормаларымен емес, зерттелушінің өзінің «тұлғаның имплицитті теориясымен» анықталады. Тұлғалық конструкторлар, өз кезегінде субъекті тұлға аралық қабылдауды жүзеге асыратын субъективті категориялар жүйесін анықтайды [5].

Зерттеудің жеке бағыты «Мен» бейнесінің когнитивтік процестердің түрлі сипаттамаларына – жадыны ұйымдастыруға, когнитивтік күрделілікке, сондай-ақ басқа бейненің құрылымына, жеке сипаттамаларға әсерін зерттеумен ұсынылған. Л. Фестингердің когнитивті диссонанс теориясында өзін-өзі тану процесіндегі тұлға өзін зерттей отырып, ішкі когнитивті келісімге жетеді [9]. Ч. Осгуд пен П. Танненбаум конгруэнттілік теориясында екі объект – ақпарат пен коммуникатор тұлғаның ішкі когнитивті құрылымын салыстыруда туындайтын қатынас зерттеледі [7].

«Мен» концепциясын зерттеушілер арасында Р. Бернсті айтпауға болмайды [10]. Оның «Мен» түсінуі өзін-өзі бағалау туралы «өзіне» қондырғылардың жиынтығы ретінде және тұлғаның өзі туралы барлық көріністерінің жиынтығы ретінде ұғымдармен байланысты. Бұл Р. Бернстің пікірінше, «Мен» сипаттамалық және бағалау құрамдастарын бөліп алу керек. Сипаттамалық құрамдас бөлігі «Мен» бейне, ал өзіне немесе өзінің жеке қасиеттеріне қатысты құрамдас бөлігі – «өзін-өзі бағалау» немесе «өзін қабылдау» терминіне сәйкес келеді. Э. Бернаның пікірі бойынша, «Мен» индивидтің не екенін ғана емес, сонымен қатар, ол өзі туралы өзінің іс жүзіндегі басы мен болашақта даму мүмкіндіктеріне қалай қарайды деп ойланғаны», – дейді [11]. Р. Бернс «Мен» концепциясының құрылымын қарастыра отырып, «Мен» концепция мен өзін-өзі бағалау тек шартты тұжырымдамалық ажыратуға ғана берілетінін атап өтті, өйткені психологиялық тұрғыдан олар өзара тығыз байланысты.

Р. Ассаджолидің өзіндік сана концепциясында – «персонализация» (дербестендіру) және құрылым – жиынтығы «субперсона», немесе «субтұлға» процесіне бөледі [12]. Бұл ретте тұлғаның «Мен» концепциясы құрылымдық өзгерістері «персонификация» және «персонализация» процестерінің салдары болып саналады. Мұндай өзгерістер, өз кезегінде, адамның өзін-өзі теңесу және өзін-өзі қабылдау ерекшеліктерімен байланысты. «Субличность» - бұл салыстырмалы тәуелсіз өмір сүруге ие тұлғаның динамикалық подструктурасы. Адамның ең типтік «субличность» - бұл отбасылық немесе кәсіби қызметіндегі рөлдерге байланысты психологиялық білім. Персоналды «Мен» өзіне адам өмірде ойнайтын рөлдермен өзін сәйкестендіру нәтижесінде пайда болатын «Мен» динамикалық бейнелерді (субтұлғаларды) қамтиды. Психосинтездің «Мен» ұғымының дамуына психологияның бір бағыты ретінде маңызды үлесі жеке сәйкестендірілген «Мен» персоналды «Мен» бейнесіне сәйкестігі туралы, сондай-ақ кез-келген субтұлғалар оған үстемдікке жол бермеу болып табылды.

«Мен» ақпаратты динамикалық қайта өңдеу бойынша өзіндік құрылғы ретінде қарастыруды В. Мишель мен С. Морф ұсынды, «Мен» жүйе ақпаратты оның негізінде жүйенің «Мен» және басқа когнитивті процестердің қызмет етуі туралы идеясы жатыр. Мұндай «Мен» жүйе коннекционистік үлгілерге

сүйенеді, онда ақпаратты өңдеу параллелі, бір мезгілде, көпше процесс ретінде қарастырылады. Негізгі мәселе біріктіруші «Мен» сипаттамаларды анықтау емес, ал ақпаратты сан алуан бір-бірімен байланысты бірліктерді іздеу және ақпаратты әртүрлі көптеген өңделу процесін қамтамасыз ететін болып табылады. Бұл ретте В. Мишель мен С. Морф «Мен» жүйеден екі кіші жүйені бөліп көрсетеді:

1) «Мен» динамикалық ұйымдастырылған когнитивті – аффективті – атқарушы кіші жүйе ретінде;

2) «Мен» менталды репрезентативті тұлғааралық қарым-қатынастың кіші жүйесі ретінде [7].

Құрылымдық-динамикалық тұрғыдан «Мен» басқа адамдармен, канондармен және қоғамда қабылданған әлеуметтік мінез-құлық нормаларымен өз мотивтерінің, мақсаттары мен нәтижелерінің бағалаушы қатынасының ықпалымен қалыптасатыны туралы түсінік басым. «Мен» құрылымдық білім, ал өзіндік сана - оның динамикалық сипаттамасы болып табылады. Өзіндік сана ұғымы арқылы оның әр түрлі жағдайларда қалыптасу көздері, кезеңдері, деңгейлері мен динамикасы қарастырылады. Сана мен іс-әрекет, тарих, даму және т.б. қағидалар негізге алынады. Өзіндік сана мен кәсіби «Мен» дамуы адамның тұлға ретінде қалыптасуының және оның кәсібилігінің нәтижесі ретінде қарастырылады [11].

Е. Т. Соколова [13], Ф. Патаки [14] «Мен» концепциясын интегративті нұсқаулы білім ретінде қарастырады және ол келесі компоненттерді қамтиды:

1) когнитивті – өз қасиеттерінің, қабілеттерінің, мүмкіндіктерінің, әлеуметтік маңыздылығын, келбетін және т. б. бейнелер;

2) аффективті – өзіне деген көзқарас (өзін-өзі құрметтеу, өзін-өзі сүйу, өзін-өзі кемсіту және т. б.) және оның ішінде осы қасиеттердің иесі ретінде;

3) мінездік – мінез-құлық актілерінде тәжірибе жүзінде мотивтер мен мақсаттарды жүзеге асыру.

«Мен» концепцияның түсінігін аша отырып, индивидке өзін сезінуге ғана емес, сонымен қатар өз қызметін саналы түрде бағыттауға және реттеуге мүмкіндік беретін белсенді шығармашылық, интегративті бастама ретінде, И. С. Кон бұл ұғымның екілік екенін атап өтеді [15]:

1) «Мен» ойлау субъектісі мен рефлексивті «Мен» ретінде (белсенді, іске асырушы, субъективті, экзистенциалды «Мен» немесе эго);

2) «Мен» қабылдау және ішкі сезім объектісі ретінде (объектілік, рефлексивтік, феноменалдық, категориялық «Мен» немесе «Мен» бейнесі).

Бұл ретте И. С. Кон «Мен» концепциясы – бұл тек ойлар немесе ұғымдар түріндегі психикалық көрініс емес, сонымен қатар тұлғаның өзіне қатынасы арқылы шешілетін әлеуметтік қондырғы, – дейді.

Өз кезегінде В. В. Столин [16] «Мен» концепцияда үш деңгейді бөліп отыр:

1) «Мен» физикалық бейне (дене сұлбісі), яғни ағзаның әл-ауқатын жақсартуға байланысты қажеттіліктер;

2) әлеуметтік бірегейлік - адамның қоршаған ортаға тиесілі қажеттілігімен байланысты және осы ортада болуға ұмтылуымен байланысты;

3) «Мен» саралаушы бейнесі - басқа адамдармен салыстырғанда өзі туралы білімді сипаттайтын, өзінің бірегейлігін сезінетін және өзін-өзі анықтау мен өзін-өзі жүзеге асыруға қажеттілікті қамтамасыз етеді.

Бұл ретте В. В. Столин өзіндік сананың қортынды өнімдерінің талдауы «Мен» немесе «Мен» концепция бейнесі туралы түсініктерді құруда көрінетін «Мен» түрлері мен классификациялары немесе өлшеулер іздеуде, яғни осы бейненің мазмұндық параметрлерін жүзеге асырылатынын атап өтті.

Бұрын басқа авторлар өзіндік сана құрылымында қарастырған өзін-өзі тану және өзіне қатынас ұғымдарын В. В. Столин өзіндік сананың көлденең құрылысына жатқызып, өзіндік сананың тік құрылымы ұғымын енгізеді және оған белсенділіктің үш түріне сәйкес ол өзіндік сана дамуындағы үш: ағзалық, жекелік және тұлғалық деңгейлерді атап өтті [16].

Өз кезегінде В. С. Мухина өзіндік сананың құрылымдық бірліктері ретінде өзін-өзі танудың құрылымдық буындарын толықтыратын құндылықтық бағдарлардың төмендегідей жиынтығын есептейді [17]:

1) өзінің ішкі психикалық мәні мен сыртқы физикалық деректерін тануға бағдарлау;

2) өз атын тануға бағдарлау;

3) әлеуметтік тануға бағдарлау;

4) белгілі бір жыныстың физикалық, психикалық және әлеуметтік белгілеріне бағдарлау;

5) өткен, қазіргі, болашақта маңызды құндылықтарға бағдарлау;

6) қоғамдағы құқық негіздеріне бағдарлау;

7) адамдар алдындағы борышқа бағдарлау.

Өзіндік сана психологиялық құрылым ретінде көрінеді, ол белгілі бір заңдылықтар бойынша дамиды буындардың бірлігін білдіреді.

Адам психикасының мәдени-тарихи детерминациясы теориясының ережелерін дамытуда тұлғаның өзіндік сана мәселелерін зерттеудің дербес дәстүрлері қалыптасты. Мұндай зерттеулерде өзіндік сана сананың дамуы кезені ретінде қарастырылып, мұнда сөйлеудің дамуымен және дербестіктің өсуімен және айналадағылармен өзара қарым-қатынастағы өзгерістермен дайындалған. Тұлғаның өзіндік санасы өз табиғатын түсіну үшін негіз қалаушы қағидат және оның әлеуметтік детерминациясы болып табылады. Бұл ереже Л. С. Выготскийдің психиканың дамуының мәдени-тарихи тұжырымдамасында,

А. Н. Леонтьевтің іс-әрекет теориясында және С. Л. Рубинштейннің зерттеулерінде жұмыстарынды көрсетілген.

Қ. Қ. Шалғынбаеваның: «Мен-тұжырымдамасы» кейде жеке адамның өзін-өзі ұғыну қызметінің нәтижесінде алынған өзін рефлексивті анықтау ретінде қарастырылады. Автор оның құрамындағы үш құрылымдық құрамдастарды белгілейді: 1) когнитивті құрамдас – «Мен бейнесі», оған өзі туралы көріністер мазмұны кіреді; 2) өзін-өзі бағалау жүйесі; 3) мінез-құлықтағы когнитивтік және бағалаушы көріністерді сипаттайтын мінез-құлықтық құрамдас [18].

ҚОРЫТЫНДЫ

Тұлғаның қалыптасуы басқа адамдардың және іс-әрекет ықпалымен жүреді деп саналады. Басқа адамдардың бағалауы тұлғаның өзі-өзі бағалау жүйесіне енгізіледі. Бұдан әрі өзіндік сана субъектіні объектіден, «Мен» бейнесін «Мен» емес; келесі элемент мақсатты болжауды қамтамасыз ету және бұдан әрі – заттар мен құбылыстардың салыстыруға, байланыстарына, түсіністікке және эмоциялық бағалауларға негізделген қатынастағы тағы бір элементі ретінде табылады. Адамның қызметі арқылы өзіндік сана (сана) қалыптасады, ол одан әрі әсер етеді және оны реттейді. Өзіндік сана, сондай-ақ «Мен» бейнесінің когнитивті компоненттерін «түзетеді», оларды тұлғаның жоғары құндылық бағдарларының деңгейіне бейімдейді. Өзінің нақты мінез-құлығында адамға, бұл жоғары факторлар әсері ғана емес, олармен бірге төменгі факторларда әсерін туғызады; жағдайлар ерекшеліктері, кездейсоқ эмоциялық импульстер және т.б. Бұл өзіндік сананы тұлғаның мінез-құлық негізінде болжауды өте қиындатады, сондықтан кейбір жағдайларда «Мен» реттеуші функциялары скептикалық қатынасқа ие болады.

«Мен» концепциясының категориялары топшілік ұқсастықты және топаралық айырмашылықтарды қабылдауға кез келген санаттандыру жүйесіне ұқсас негізделеді. Олар иерархиялық классификация жүйеде ұйымдастырылған және абстрагирлеудің әртүрлі деңгейлерінде бар: мәндердің үлкен көлемін санат қамтыса, соғұрлым абстрагирлеу деңгейі жоғары және әрбір санат, егер ол ең жоғары болмаса, қандай да бір басқа санатқа енгізілген. Қорта келе біз «Мен» концепция мен өзіндік сана бір-біріне ұқсайды, бір құбылысты анықтайды, идентификация процесін бағыттайды және психологияда тұлға бойында көрінеді.

«Мен» концепциясы келесі жағдайларға негізделеді:

1) Мінез-құлық индивидтің қабылдау еңбегі болып табылады, ол өз алдында феноменологиялы: индивидтің психологиялық шынайы өмірі – бұл жалпы объективті өмір емес, оның мінез-құлық жағдайындағы субъективті қабылдауының нәтижесі.

2 Индивидтің орталық, интеграциялайтын феноменалды жазықтығының нүктесі – «Мен» концепциясы оның манайында қабылдаудың барлық бейнелері қалыптасады.

3 «Мен» концепциясы бір мезгілде қабылдау жемісі және де әлеуметтік мәдени ортадан алынған құндылықтары бар ұғымдарының жиынтығы болып табылады.

4 «Мен» концепциясы құрылуымен мінез-құлық оған толығымен бағына бастайды.

5 «Мен» концепциясы уақытпен және жағдайлық контекспен санасады, бұл оның болжамдық құндылығы болып табылады.

6 Басқа адамдардың оңды қатынасын қажетсіну «Мен» концепциясының құрылуымен параллельді жүреді. Өзіне деген оңды көзқарасты қажетсіну басқа адамдардың өзін оңды бағалау тәжірибесін игеру арқылы қалыптасады.

7 Нақты өтіп жатқан өмір тәжірибесі мен «Мен» концепциясы арасындағы қайшылықтарға қарсы түрлі қорғаны стратегиялары қолданылады.

8 Адамның негізгі маңызды мотивациялық түрткісі – өзіңді белсендендіруге деген қажеттілік, өзінің «Мен» концепциясырының құндылықтарын жоғарылату және жоғалтпау.

Осылайша, ғылыми әдебиетті талдаудың жоғарыда көрсетілген нәтижелері, «Мен» концепцияны зерттейтін көптеген тұғырлар мен теориялар бар екеніне көз жеткіздік және бұл мәселені тұлға дамуындағы процестегі өзіндік сана, өзін-өзі танумен, өзін-өзі бағалаумен т.с.с. тығыз байланыста, кейде бұл тұғырлар мен теориялар өзара байланыста, кейде бір-біріне қарама-қайшы болып келеді.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Психология самосознания: Хрестоматия / ред.-сост. Д. Я. Райгородский. – Самара : Издательский дом «Бахрах-М», 2003. – 303 с.

2 **Кули, Ч. Х.** Человеческая природа и социальный порядок / Ч. Х. Кули. – М. : Идея- Пресс: Дом интеллектуальной книги, 2000. – 312 с.

3 **Мид, Дж. Г.** Избранное / Дж. Г. Мид; пер. В. Г. Николаева. – М., 2009. – 290 с.

4 **Фрейд, З.** Введение в психоанализ: Лекции / З. Фрейд; пер. с нем. Г. В. Барышниковой; под ред. Е. Е. Соколовой, Т. В. Родионовой. – М. : Азбука-Аттикус, 2011. – 480 с.

5 **Хьелл, Л.** Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер; пер. с англ. С. Меленевская, Д. Викторова. – СПб. : Питер Пресс, 1997. – 608 с.

6 **Лихтенберг, Дж. Д.** Клиническое взаимодействие: Теоретические и практические аспекты концепции мотивационных систем / Дж. Д. Лихтенберг,

Ф. М. Лачманн, Дж.Л. Фосседж; пер. с англ. А. М. Боковикова. – М. : Когито-Центр, 2003. – 368 с.

7 Интегральная индивидуальность, Я – концепция, личность / под ред. Л. Я. Дорфмана. – М. : Смысл, 2004. – 319 с.

8 **Роджерс, К. Р.** Становление личности: Взгляд на психотерапию / К. Р. Роджерс. – М. : Эксмо-Пресс, 2001. – 416 с.

9 **Фестингер, Л.** Теория когнитивного диссонанса / Л. Фестингер. – СПб. : Речь, 2000. – 320 с.

10 **Бернс, Р.** Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 422 с.

11 **Берн, Э.** Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений / Э. Берн. – М. : Директмедиа Пабблишинг, 2008. – 302 с.

12 **Ассаджолли, Р.** Психосинтез / Р. Ассаджолли. – М. : Рефл-бук, 1997. – 316 с.

13 **Соколова, Е. Т.** Психотерапия. Теория и практика / Е.Т. Соколова. – М. : Академия, 2010. – 368 с.

14 **Патаки, Ф.** Некоторые когнитивные процессы Образа Я / Ф. Патаки // Психологические исследования познавательных процессов и личности / отв. ред.: Д. Ковач, Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1983. – С. 45–51.

15 **Кон, И. С.** В поисках себя: личность и её самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.

16 **Столин, В. В.** Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : Просвещение, 1983. – 288 с.

17 **Мухина, В. С.** Возрастная психология. Феноменология развития / В.С. Мухина. – М. : Академия, 2009. – 640 с.

18 **Шалғынбаева, Қ. Қ.** Өзін-өзі тану негіздері: Оқу құралы. – Қарағанды : «АҚНҰР» баспасы, 2017. – 158 б.

Материал 11.12.19 баспаға түсті.

Б.А. Матаев¹, Г. М. Тулекова²

«Я» концепция как предмет исследования в психологии

¹Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан.

²Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан.

Материал поступил в редакцию 11.12.19.

B. A. Matayev¹, G. M. Tulekova²**«Self» concept as a subject of research in psychology**¹L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan.²S. Toraihyrov Pavlodar State University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

Material received on 11.12.19.

Автором в статье проведен анализ теоретических и методологических аспектов исследования «Я» концепций в психологической науке. Наряду с понятием «Я» концепция, рассмотрены часто используемые вместе понятия, как самопознание, самосознание, самооценка в различных психологических теориях и подходах, также определена роль «Я» концепции в развитии личности.

В статье рассматриваются особенности в области предмета исследования «Я» концепции в работах отечественных, российских и зарубежных исследователей. Затронута структура «Я» концепции и ее роль формирования личности в социуме.

The author of the article analyzes the theoretical and methodological aspects of the «Self» concept study in psychological science. Along with the concept of «Self», often used together concepts such as self-knowledge, self-awareness, self-esteem in various psychological theories and approaches are considered, the role of the «Self» concept in the development of personality is also defined.

The article discusses the features of the subject of the «Self» concept study in the works of domestic, Russian and foreign researchers. The structure of the «Self» concept and its role in the formation of personality in society are touched upon.

FTAMP 14.25.01

И. С. Мусатаева¹, Ә. Ж. Жамбулатова²¹п.ғ.к., доцент м.а., кафедра меңгерушісі, «Медицинадағы IT технологиялар» кафедрасы, Семей медициналық университеті, Семей қ., 071400, Қазақстан Республикасы;²магистрант, II курс, Жаратылыстану-математика факультеті, «Ақпараттық технологиялар және информатика» кафедрасы, Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, Семей қ., 071400, Қазақстан Республикасы
e-mail: ¹botagoz_malika@mail.ru; ²zhambulatovaa@mail.ru**ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУ ҚЫЗМЕТІН ДАМУ –
БІЛІМ РЕФОРМАЛАРЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МІНДЕТІ**

Мақалада оқушылардың ғылыммен айналысуы үшін, оларда зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру қажеттілігі туралы айтылады. Зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру үшін, қалыптастыру әдістерін (тәсілдерін), сондай-ақ олардың қалыптасуын диагностикалау тәсілдерін меңгеру керек. Зерттеу құзыреттілігіне анықтама беріледі. Құзыреттіліктің типологиясы бойынша ғалымдардың пікіріне сүйене отырып, зерттеу құзыреттілігінің төрт тобын бөліп көрсетілген: зерттеулерді ұйымдастыру және жүргізу, жеке зерттеу қызметі, зерттеу қызметінің түрлі субъектілерінің өзара әрекеттесуін қамтамасыз ететін, өзін-өзі жетілдіру. Әр топ атауларына тізбелер берілген. Мақалада «Құзыреттіліктің қалыптасуының көрсеткіші – бұл «оқу қызметі субъектісінің мінез-құлқында тұлғалық, когнитивтік, атқарушылық құзыреттіліктердің құрамдастарының болуын объективті білдіретін қасиеті» – деп анықтама берілген. Зерттеу барысында аталған топтардың әрқайсысы үшін оқушылардың зерттеу құзыреттіліктерінің қалыптасу көрсеткіштерінің тізбесі бөлініп қарастырылды. Л. Г. Смышляеваның зерттеу материалдары негізге алына отырып, әзірлемелер кесте түрінде жасалынды.

Кілтті сөздер: зерттеушілік құзыреттілігі, тұлғалық құзыреттілік, атқарушылық құзыреттілік, когнитивтік құзыреттілік, құзыреттіліктің қалыптасуының көрсеткіші, зерттеу қызметі, зерттеуді ұйымдастыру.

Теруге 11.12.2019 ж. жіберілді. Басуға 26.12.2019 ж. қол қойылды.
Пішімі 70x100 $\frac{1}{16}$. Кітап-журнал қағазы.
Шартты баспа табағы 23,7
Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.
Компьютерде беттеген З. С. Исакова
Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Жумабекова
Тапсырыс № 3535

Сдано в набор 11.12.2019 г. Подписано в печать 26.12.2019 г.
Формат 70x100 $\frac{1}{16}$. Бумага книжно-журнальная.
Усл.п.л. 23,7. Тираж 300 экз. Цена договорная.
Компьютерная верстка З. С. Исакова
Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Жумабекова
Заказ № 3535

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған
С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы
С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.
8 (7182) 67-36-69
e-mail: kereku@psu.kz
www.verstnik.psu.kz